

ALINEAZIO ALDAKETAK EUSKARAREN DIAKRONIAN

Céline Mounole

(Universidad del País Vasco /Euskal Herriko Unibertsitatea, Bordeaux3)

Abstract

This paper aims at giving some examples of alignment variations in the diachrony of the Basque language. As shown by Campbell & Harris (1995) and Creissels (2006, 2008), the reanalysis of light-verb constructions, of Tense, Aspect, Mood (TAM) periphrasis and the ellipsis of the term P in the transitive constructions are the main causes of the emergence of irregular alignments in the languages. Here, we present the syntactic evolution of the modal periphrasis (behar izan + partizipioa) 'to need to', (nahi izan + partizipioa) 'to want to', (gogo izan + partizipioa) 'to desire to', (gura izan + partizipioa) 'to desire to' and the aspectual structure (ari izan + V_{ten}) of Basque, from the 16th century to the 20th. The data make appear that the oriental dialects are the varieties of Basque which are more persistent in realigning the accusative alignments appeared by the reanalysis of those constructions. However, few of those realignment cases are systematic, that is to say, in the majority of the structures studied, the ergative and the accusative alignments fluctuate in modern Basque.

1. Sarrera¹

Munduko hizkuntza anitzetan, denbora-aspektu-modu perifrasiaren gramatikalizazioak hizkuntzarekin bat ez datozen alineazioak agerrarazi dituzte (Campbell & Harris 1995, Creissels 2006, 2008). Euskarak perifrasi franko ditu, gehienak egitura biperpausdunetarik eratorriak. Hauen berranalisiak alineazio akusatiboak ekarri ditu hizkuntzan, hizkera batzuk emeki-emeki zuzentzen saiatu direnak, subjektuaren kasua eta aditzaren laguntzailea alineazio nagusiari egokituz.

Idatzi honek bi helburu nagusi ditu. Lehenik, euskararen diakronian gertatu alineazio aldaketak aztertu nahi ditugu. Horretarako, alineazio akusatiboaren sorrera, eta alineazio ergatiboaren berrezartzea deskribatuko ditugu. Bigarrenik, ez-ohiko alineazioek garai eta euskalkien arabera nolako garapena izan duten zehazteko xedea dugu. Horretarako, bost perifrasiaren bilakabide historikoa ardatzat hartu ditugu, [behar izan + partizipioa], [nahi izan + partizipioa], [gogo izan + partizipioa], [gura izan + partizipioa] perifrasi modalak, eta [ari izan + inesibodun aditz-izena] perifrasi

---

¹ Eskerrik beroenak Beatriz Fernándezi bere oharrengatik.

aspektuala.² Egitura bakoitzaren xvi. mendetik xx. mendera bitarteko garapena aztertu dugu, testuetako, eta *Erizkizundi Irukoitza* proiektuaren (Azkue 1921, Etxaide 1984) ahozko datuak uztartzuz.

Euskara idatziaren datuen biltzeko, hiru iturri nagusi erabili ditugu: alde batetik *Orotariko Euskal Hiztegia* (1987-2005), bestetik, *Klasikoen Gordailuko* bilaketa sistema (<http://klasikoak.armiarma.com/>), eta azkenik, tesirako burutuak ditugun hainbat testuren adizkitegiak.

Gaian sartu aitzin, xehetasun terminologiko zenbait plazaratuko ditugu (§2). Gero, aipatu perifrasi modal (§3.1) eta aspektualen (§3.2) garapenak aztertuko ditugu. Azkenik, gertakarien azalbidea eskainiko dugu (§3.4).

2. Xehetasun terminologikoak

2.1. Alineazioa eta alineazio aldizkatzeak

Alineazioa tipologian erabiltzen den terminoa da, marka morfologikoen edo ezaugarri sintaktiko eta morfologikoen banaketaren aipatzeko. Bestela erranik, ergatibo, akusatibo eta beste patroien aipatzeko termino neutrala da (Campbell & Harris 1995, Creissels 2006, 2008, Haig 2008).

Munduko hizkuntzetan, hiru alineazio mota nagusi dira:³

- alineazio akusatiboa, zeinetan S eta A gisa berean kodifikatuak diren (S=A);
- alineazio ergatiboa, zeinetan S eta P gisa berean kodifikatuak diren (S=P);
- alineazio aktiboa, zeinetan S, txandaka A eta P bezala kodifika daitekeen (S=A; S=P).

Bizkitartean, hizkuntzek ez diote beti tinko atxikitzen bere alineazio nagusiarri, eta han-hemenka haien alineazioarekin bat ez datozen egitura batzuk izan ditzakete: alineazio ergatiboak hizkuntza akusatiboetan (S=P), edo alderantziz, alineazio akusatiboak hizkuntza ergatiboetan (S=A).

Alineazio aldizkatze horien iturrien berri ematen dute Harris & Campbell (1995), eta Creissels (2006, 2008) hizkuntzalariek. Hiru aipatzen dituzte: (i) egitura arinen berranalisia; (ii) P-ren elipsia (Akhvakh, Nakh-Daghestaniera) (Creissels 2006, 2008); (iii) Denbora-Aspektu-Modu perifrasi berranalisia. Formaz, egitura arinak [izen + aditz-arin] gisa eratuak dira gehienetan, elementu nominalak aditz-arinaren osagarri funtzioa betetzen duelarik. Egitura arina osoki aditzat berranalizatzen delarik, hots, elementu nominala aditzean inkorporatzen delarik, bere osagarri funtzioa galtzen du eta egitura osagarririk gabe gelditzen da. Orduan, erran daiteke sintaktikoki egitura iragangaitz bihurtu dela. Gertakari horrek ez-ohiko alineazio akusatiboak agerarratzen ditu hizkuntza ergatiboetan, egitura iragankorreko subjektua (A) eta egitura berranalisatu iragangaitz hauen subjektua (S) gisa berean markatzen diren neurrian,

² Hemendik aitzina [*ari izan* + V_{ten}] gisa izendatuko duguna.

³ Comrieri jarraikiz (1978), S gisa izendatzen dugu egitura iragangaitzeko argumentu bakarra (subjektua), A gisa egitura iragankorreko agentea (edo egilea), P gisa egitura iragankorreko pazientea (edo gaia). Bestalde, testuan zehar ondoko laburdurak erabiliko ditugu: ABS = absolutiboa, COP = kopula, DAM = Denbora-Aspektu-Modu, ERG = ergatiboa, INES = inesiboa, SGM = maskulino singularra, SGN = neutro singularra.

ergatiboan hain zuzen. Gauza berbera gertatzen da akhvakheraz (Nakh-Daghestaniera) egitura iragankor batzuetan pazienteak isiltzen delarik (Creissels 2008). Azkenik, egitura biperpausdunen Denbora-Aspektu-Modu perifrasi gisa berranalizatzeak alineazio akusatiboak sorraraz ditzake hizkuntza ergatiboetan (ikus §3), eta alineazio ergatiboak hizkuntza akusatiboetan; cf. ergatibotasunaren sorrera iranieraz perfektuzko egitura batetik Haig (2008).

Ohar gaitezen aipatu lehenbiziko bi iturriek soilik hizkuntza ergatiboen alineazioa ukitzen dutela (S=A eragiten baitute). Azkenak baizik ez ditu alineazio aldizkatzeak eragiten hizkuntza ergatibo zein akusatiboetan (Creissels 2008).

2.2. Berranalisia

Ikusi dugun bezala, ez-ohiko alineazioak agertzeko, egituraren berranalisia gertatu izan behar da. Berranalisiak egitura baten barne antolaketa aldatzen du, bizkitartean, ez du azaleko aldaketarik ekartzen.⁴ Berranalisia gertatu ondoan, agerian gelditzen diren irregulartasunak edo ez-ohiko ezaugarriak erregularizatzen edo hizkuntzan ohikoak diren zenbait parametroren arabera egokitzen dira. Prozesu horri *actualization* edo egokitzapena deitzen zaio (Timberlake 1977, Harris & Campbell 1995).⁵ Bistan dena, egitura bat berranalizatu delako froga segurua azaleko aldaketak gertatu ondoan baizik ez dugu izanen, egokitzapena gertatu ondoan.

3. Alineazio aldizkatzeak euskararen barnean

Parte hau lau zatitan banatua da. Lehenik, [*behar izan* + partizipioa], [*nahi izan* + partizipioa], [*gogo izan* + partizipioa] eta [*gura izan* + partizipioa] perifrasi modalei dagozkien alineazio aldizkatzeak aztertuko ditugu (§3.1). Gero, [*ari izan* + V_{ten}] egituraren berranalisia eta egokitzapena deskribatuko ditugu. Ondotik, bildu datuen bilduma (§3.3) eta azalbidea aurkeztuko ditugu (§3.4).

3.1. Perifrasi modalak

3.1.1. Behar izan

Behar izan lokuzioa euskalki eta garai guztietan erabiltzen da. Bi osagarri mota har ditzake: (i) substantibo bat (1); edo (ii) partizipioa buru duen perpaus osagarri bat (2)-(3). Bigarren kasu horretan, aditz-lokuzioaren subjektua eta partizipioarena erreferentziakideak dira.

- (1) Cer gehiago BEHAR DUGU? (Leiz. 1571, Mat. XXVI, 65)
- (2) BEHAR LUKE PENSATU langoikoak nola duen batbedera formatu (Etxepare 1545: I, 1-2)

⁴ “Reanalysis [...] is a mechanism which changes the underlying structure of a syntactic pattern and which does not involve any immediate or intrinsic modification of its surface manifestation” (Campbell & Harris 1995: 61).

⁵ “Reanalysis —the formulation of a novel set of underlying relationships and rules— and actualization —the gradual mapping out of the consequences of reanalysis—.” (Timberlake 1977: 141).

- (3) EGON BEAR DOT exilik (Lazarraga c.1564: 1202r)

Ikus dezagun, mendez mende, egitura horrek pairatu duen garapena.

a) XVI. eta XVII. mendeak:

Behar izan aditz-lokuzioa XVI. eta XVII. mendeetako testu guzietan erabiltzen da. Kasu gehienetan, subjektuak kasu ergatiboa hartzen du, eta *edun laguntzailea erabilia da, partizipioa iragankorra (2) edo iragangaitza (3) izan. Bizkitartean, han-hemenka, Leizarraga (1571), Axular (1643) eta Gazteluzarren testuetan (1686), perpaus osagarriko partizipioa iragangaitza delarik, egiturako subjektuari kasu absolutiboa (ABS) ezartzen zaio eta *izan* laguntzaile iragangaitza erabiltzen da. Zalantzarik gabe, azaleko aldaketa horrek erakusten du egituraren berranalisia gertatu dela eta egitura biperpausduna izatetik, egitura bakuna, hots, perifrasi izatera pasatu dela: [[*behar izan*] + [perpaus osagarri jokatugabea]] > [partizipioa + *behar izan*]. Horrekin batera, alineazio akusatiboa (S=A) baztertu eta alineazio ergatiboa ezarri da, iragangaitzekin *izan* laguntzailea eta subjektu ABSdunak hedatuz.

Bizkitartean, delako egokitzapena ez da bat ere sistematikoa. Axularrek horren adibide bat baizik ez du eskaintzen (4); eta Leizarragaren testuan ere ez da orokorra (ikus (5) vs (6) eta (7) vs (8)). Horrez gain, autore hauen garaikideek ere ez dute egokitzapenaren lekukotasunik eskaintzen: ez Etxepare (1545), Lazarraga (c. 1564), eta RSek (1596), ezta Etxeberri Ziburukoak ere (1627, 1636).

- (4) Haserretzekotz ere zeure buruaren kontra HASERRETU BEHAR ZARA (Axular 1643: XXV)
- (5) Orduandanic has Cedin Iesus bere discipuluei declaratzen, ECEN BEHAR ÇUELA IOAN Ierusalemere (Leiz. Mat. XVI, 21)
- (6) Saluadore hunegana bada IOAN ETA RETIRATU BEHAR GARA, huni bihotz on eta libre batez iarreiqui behar gaitzaitza, iracats gaitzançat (Leiz. Sarrera, 277)
- (7) Ezteçála mirets ceren erran drauadan, BERRIZ IAYO BEHAR ÇARETE (Leiz. Io III, 7)
- (8) Ecen egun hire etchean EGON BEHAR DIAT (Leiz. Luk XIX, 5)
- (9) Gau argi Saindu huntan ungi zuek egiteko HIL BEHAR ZARETE ahalkez, amudioz ez hiltzeko (Gazteluzar 1686: 80)

b) XVIII. mendea:

XVIII. mendean, [*behar izan* + partizipioa] egituraren egokitzapen berezia agertzen zaigu, Martínez de Morentin Muzkiarren predikuetan (Gesalatz ibarra, Lizarra iparraldean). Beren sorterrian predikatu zuten deitura bereko bi apezan idatzi hauek Lekuonak agerrarazi zituen (1973). Lehena, Francisco Martínez de Morentin —hemendik aitzina *Martínez Morentin zaharra*— 1765-1782 artean izan zen Muzkiko apez. Bigarrenak, Francisco Antonio Martínez de Morentinek —hemendik aitzina *Martínez Morentin gaztea*— 1783an hartu zuen kargu horren segida, 1797a arte.

Prediku hauetan, *behar izan* aditz-lokuzioak partizipio iragangaitz bat duelarik osagarri gisa, subjektua kasu ABSan du, baina laguntzaile iragankorrari atxikitzen

zaio (10)-(12). Beste gisa batez erranik, alineazio akusatiboaren egokitzapena kasu markaketan baizik ez da gertatzen, laguntzailea aldatu gabe gelditzen delarik. Erabilera horren salbuespen bat baizik ez dugu bildu (13):

- (10) Emancionean Jangoycoac noticie Isaias profetari, JERUSALENGO CIUDADEA IZAN-BEARZUELA DESTRUITUA, erraten digu Profeta Sanduonec ainverce susto dolore eta affliccio errecibituzuela, ecce (sic) gueldituzela sentidoric bague eta erorizela lurrera illic vezala [...] eta ainverce asustetu balibaze Profeta ure noticie onequi, CEMBAT GUEIAGO VEARGINDUQUE GU ASUSTETU egungo egunean? Bada Jangoyco verac ematendigu noticiebat guzis dolosoago (sic) eta aviso bat guzis sensibleago cein baita urbil dagola ya jucio Universaleco egun ure, CEÑETAN IZANBEARDU DESTRUITUE MUNDU GUCIE, eta orduan escatuveardigula contu erchibat mundu ontan eguin eta eguin eztugun gucies. Noticie formidablea por cierto! (Mtz Morentin Zah.: 371)
- (11) HIZAN VEAR BALINBADU ENE CONVERSIOA urterenbatega, cergatic eztu izan bear aurten? (Mtz Morentin Zah. 379)
- (12) ala eracusten digu doctrina sanduac, demboraartan erranciotte Christoren Magestadeac vere disciopusloegui, eta egun erraten digu guri ere IAQUETA ETORRI VEARDUEN CHRISTOREN MAGESTADEA, munduen Juzgucera, Juicio Universaleco egunean (Mtz Morentin Gazt. 383)
- (13) NOREC, bada, nere catolicoac, NAI IZANVEARDU IBILI condenaturic munduontan? (Mtz Morentin Zah. 376)

Zorigaitzez aldaketa horrek ondoko hamarkadetan har zitzakeen norabideen berririk ez dugu, alde batetik, Muzkiko euskararen beste lekukotasun idatzirik ez baitugu, eta bestetik, geroztik euskara galdu baita ibar osoan. Hortaz, ez dakigu aldaketak soilik ISa hunkitzea tarteko urrats bat den perifrasiaren berregituraketan, ondoko urratsa laguntzailearen ordezkatzeta izanik, ala beste egokitzapen mota baten aitzinean garen.

c) XIX. mendea:

XIX. mendetik aitzina alineazio ergatiboaren berrezartzea maizago agertzen da. Behe Nafarreraren hizkera batzuetan orokorturik agertzen zaigu: sistematikoa da Duhalderen testuan (1809), kasik sistematikoa Hiriart-Urrutiren idatzietan. Gipuzkera, zuberera, eta goi nafarreraz (Luzaideko katexima (1833) eta Lizarraga Elkanokoa) berriz, orduantxe hasten da hedatzen. Bizkaieraz den bezainbatean, Azkue-ren ustez (1924) erabilera hori euskaldun berriena da. Bizkitartean, ez du iduri hala denik, Zavalak (1848) erraten duenaren arabera, Arratia inguruan *izan* laguntzailea hobesten baitute partizipio iragangaitzekin eta **edun* iragankorrekin (14). Gainera, egituraren egokitzapenaren adibideak Astarloa (1818) eta Añibarro (1802, 1803, c. 1804-1821, c. 1820) idazleen lanetan ere biltzen dira (14):

- (14) ELDU BEAR ZARA (Añibarro apud Zavala 1848)
- (15) EMETI YOAN BEAR GUEUNKE (Zavala 1848)

d) *XX. mendea:*

Orotariko Euskal Hiztegiaren (1987-2005) arabera, gaur egun, alineazio ergatiboa maizago agertzen da ekialde eta erdialdeko euskalkietan, erran nahi baita lapurtera, behe nafarrera, gipuzkeraz. Bizkitartean, *Erizkizundi Irukoitzak* (Azkue 1921, Etxaide 1984) beste gisa bateko datuak ekartzen ditu.⁶ Inkestako 62. galderak —“*Bear, nai ta gura* beti ote dira *transitivos?*”— ondoko erantzunak jaso zituen: *joan behar naiz* eta *joan behar dut*. Lehenbizikoa, behe nafarreraz —mendebaldekoa (Uztaritze, Hazparne, Beskoitze, Arrangoitze, Urketa (Azkue 1921, Etxaide 1984)); ekialdekoa (Donibane Garazi, Donapaleu (Odon Apraiz-en inkesta argitaragabeak)—, goi nafarreraz (Olazti, Olo) eta bizkaieraz (Oñati, Arrasate, Orozko) bildu zuten. Bigarren erantzuna (*joan behar dut*), berriz, lapurteraz (Urruña, Donibane Lohitzune, Sara, Ainhoa), gipuzkeraz (Etxarri-Aranaz, Mutriku) eta zubereraz jaso zuten.

Azkenik, Donapaleu, Garazi eta Arrangoitzeko hiztunek *joan behar naiz* eta *joan behar dut*, biak, ontzat eman zituzten (Odon Apraizen inkesta argitaragabeak). Nahiz eta inkesta hauetan ez den bi aldaeren arteko desberdintasunik aipatzen, Gèzek (1873: 251) eta geroago Coyosek (1999) bien arteko ñabardura semantiko bat bildu dute (azken honek Arbailetan (Zuberoka ekialdea)): (i) Subjektu ERGa eta *edun (alineazio akusatiboa) = ‘devoir’ (*Ni-k joan behar dut* ‘je dois partir’). Lafitteri (1944: 655) *joan behar dut* idorragea iduritzen zaio “plus catégorique”; (ii) subjektu ABSa eta *izan* (alineazio ergatiboa) = ‘falloir’ (*Ni joan behar naiz* «Il faut que je parte / il me faut partir»). Gèzeren ustez (1873: 251), azken honek inperpersonaltasuna adierazten du.

3.1.2. *Nahi izan*

Nahi izan aditz-lokuzioa XVI. mendean berean aurkitzen dugu, euskalki guzietan. Hark ere, bi osagarri mota har ditzake: (i) substantibo bat (*Misericordia nahi dut eta ez sacrificio* (Leiz. 1571: Mat. IX, 13), edo (ii) partizipio bat edo partizipioa buru duen perpaus osagarri jokatu gabe bat (16)-(17). Azken kasu honetan, aditz-lokuzioa eta partizipioaren subjektuak erreferentziakideak dira. Partizipio iragangaitzekin bi jokabide desberdin agertzen zaizkigu euskalkien arabera.

a) *Alineazio ergatiboa ekialdeko testu zaharretan:*

Testu zaharrenetatik Leizarraga (1571) eta Oihenart (1657) ekialdeko autoreek subjektu ABSa eta *izan* kopula hobesten dituzte partizipio iragangaitzekin (17)-(18). Bistan dena, partipio iragankorrekin, subjektuak kasu ERGa hartzen du eta *edun laguntzailea erabiltzen da (16). Halere erabilera hori ez da sistematikoa aipatu testu hauetan:

(16) Bainan bere erhiaz HUNKI NAHI EZTITUZTE (Leiz.1571: Mat. XXIII, 4)

⁶ Azkuek, *Erizkizundi Irukoitzaren* proiektuaren emaitza gehienak, izen bereko liburuan agerrarazi zituen 1921ean. Bizkitartean, argitaratu gabe gelditu ziren Odon Apraizek proiektu horretarako burutu inkestak. Azken hauek ere kontsultatu ditugu Euskaltzaindiaren Azkue liburutegian eta lan honetarako erabili. Paradaz baliatu nahi genuke Josune Olabarria liburuzainaren eskertzeko, hark eman baitzigu inkesta argitaragabe hauen berri.

- (17) Baldin bizitzean SARTHU NAHI BAHAIZ, begiraitzak manamenduak (Leiz.1571: Mat. XIX, 17)
- (18) ABERATSI NAHI ZENA urthe bitan, urkha zedin urtherditan (Oih. Prov. 681)

Berriz ere, egituraren egokitzapenak *nahi izan* + partizipioa egitura biperpausduna egitura bakun gisa, perifrasi gisa berranalizatu delako froga ematen digu: [[*nahi izan*] + [perpau osagarri jokatugabea]] > [partizipioa + *nahi izan*]. Berranalisia gertatu ondoan, alineazio akusatibo saihetsi da (S=A), egitura, kasu-markaketa eta laguntzaile hautaketaren legeen arabera, alineazio nagusiari egokituz.

xvii. eta xviii. mendeetako lapurteraz egokitzapenaren adibide bat baizik ez dugu bildu, Etxeberri Sarakoaren testuan hain zuzen (NAHI NAIZ IRAGAN *aitcinago*, *eta dembora berean*, *eracutsi -b- hura ere gambiatua dela*, *eta -v- khenduric eçarria* (Etxeberri [1712-19] 1907: 209).

b) Gipuzkera eta nafarreraren testu zaharrak:

Berant arte, gipuzkera eta nafarrerazko testuetan, egiturako subjektua ERGAN da eta **edun* laguntzaile iragankorra erabiltzen da partizipioa iragankorra ala iragangaitza izan (Axular 1643, Elizalde 1735, Otxoa Arin 1713) (19-22).

xix. mendean, egituraren egokitzapenaren adibide soil batzuk agertzen zaizkigu Lardizabal (1855) eta Gerrickoren (1858) testuetan. Partizipio iragangaitzarekin, subjektu ABSa eta *izan* laguntzailea erabiltzen dira (23)-(24).

- (19) NAHI DU IOAN parabisura, ordea nekhatu gabe (Axular 1643: 31)
- (20) Guztiok NAHI DUGU SALBATU, guztiok nahi dugu ioan parabisura, eta guztiok dugu esperantza (Axular 1643: 67)
- (21) ESAN NAI DET (Otxoa Arin 1713: 136)
- (22) Zein gaitzetatik NAI DUGU LIBRATU? (Elizalde 1735: 45)
- (23) Obea IZAN NAI BAZERA [...] dezun guzia [...] beartsuai eman (Lardizabal 422)
- (24) Eztizu ukatuko, orrela zure salbaziorako eskatzen diozunik, egiaz zere partetik ONDU NAI BAZERA (Gerriko 1858, 2.lib., 387)

c) xx. mendea

Erizkizundi Irukoitzaren arabera (Azkue 1921, Etxaide 1984), xx. mendean, egitura horren alineazio ergatiboa (subjektu ABSa eta *izan* partizipio iragangaitzekin, eta subjektu ERGa eta **edun* partizipio iragankorrekin) behe nafarreraz eta zubereaz⁷ baizik ez da erabiltzen. Halere, behe nafarreraren barnean txandaketak agertzen zaizkigu, herri batetik bestera. Izan ere, partizipio iragangaitzekin hiru joera dira: (i) subjektu ABSan + *izan* laguntzailea baizik ez (Uztaritze, Beskoitze, Urketa, Hazparne eta Maule); (ii) subjektu ERGAN eta **edun* eta subjektu ABSan eta *izan* al-

⁷ Zubereraz, alineazio ergatiboa nahitaezkoa da gutienez xix. mendeaz geroztik (Gèze 1873: 251, Coyos 1999).

dizka (Donibane Garazi, Lartzabale, Donapaleu);⁸ (iii) subjektua ERGan eta *edun laguntzailea baizik ez (Bardoze, Aldude).

Gainerateko euskalkietan, hots, gipuzkeraz, goi nafarreraz (Nabaz eta Oroz Betelu herriez aparte) eta lapurteraz (Urruña, Sara, Donibane Lohitzune, Ainhoa) alineazio akusatiboa baizik ez da agertzen. Datu hauek *behar izan* perifrasi modalarenekin bat datoz. Beherago itzuliko gara perifrasiaren arteko eraketara (§3.3)

3.1.3. *Gura izan*

Mendebaldeko euskalkiek *gura izan* aditz-lokuzioa erabiltzen dute. Honek, partizipio bat edo partizipioa buru duen perpaus osagarri bat har ditzake osagarri gisa. Kasu horretan, aditz-lokuzioa eta partizipioaren subjektuak erreferentziakideak dira. XIX. mendera arte, egitura horretako subjektuak kasu ERGa hartzen du eta *edun laguntzailea erabiltzen da, partizipioa iragankorra ala iragangaitza izan:

(25) JOAN GURA DOT ekustera nik on deretxadanari (Laz. 1164v)

(26) GURA DOT XAIGI (Mikoleta 1653: 22)

(27) GURA DOT EDAN (Mikoleta 1653: 28)

XIX. mendean berregituraketaren lehen adibideak agertzen zaizkigu. Partizipio iragankorrekin, Zavala (1818-33) (28), Astarloa (1816) (29), Añibarro (1803, c. 1820) (30), eta Iturzaetak (1894) *izan* laguntzailea eta subjektu ABSa agerrarazten dituzte. Gisa berean, Zavalak (1848) alineazio ergatiboaren ezarketaren adibideak bildu zituen Bizkaia erdialdean, zehatzago Arratia inguruan (31). Mota horretako datuak aurkitu ditugu XX. mendean ere, Lauaxetaren (1931-35) (32) eta Bingen Aizkibelen (1917, 1918) testuetan:⁹

(28) Zelan bada nik egingo dot Konfesiño jeneral ori? Zelan atera anbeste pekatuen kontua? Kristiñau larritua, ONDU GURA ZARA? Itxi gura dozuz bein betiko orainarteko leku, olgantza, okasiño eta ekandu deungak? (Zavala 1818-1833)

(29) Orain bada, zelan esan zinaike itxaroten dozula zerura eldutia, IBILI GURA EZPAZARA bide onetatik? Kontu egizu, uri eder, zoragarri bat daguala mendi guztiz eregi, edo altu baten ganian, norako eztaguan bide bat bakarrik baño (Astarloa 1816)

(30) Antxe gorrotetan dira, eta betiko ta sekulako madarikatuten dira bekatu bide guztiak, zeintzuetarik orain ALDENDU GURA EZ GAREAN (Añibarro 1803)

(31) Ni gartzetan IL GURA NINTZATEKE (NINTEKE) (Zavala 1848: 16-17)

(32) Olako baten Maripa orrek esan eutsan: — Zer esango zeunzkie neskato bati ezkondu aurrean? — Nik? Ba auxe: GEURERA ETORRI GURA ZARA? — Eta ezetz erantzungo baleutsu? — Beste bategana joan ta kito (Lauaxeta 1931-35)

⁸ Lafitteren ustez, *edun agertzen duten egiturak biziagoak dira, “plus énergique” (Lafitte 1944: 654).

⁹ Azpimarratzekoa da *Erikizizundi Irukoitzean* (Azkue 1921, Etxaide 1984) *joan gura dot* bezalako formarik baizik ez dela agertzen.

Dudarik gabe, berriz ere berregituraketa horiek egitura berranalizatua izan delako frogatzen dira. Egitura biperpausduna izatetik, perifrasi izatera pasa da: [[gura izan] + [perpaus osagarri jokatu] > [partizipioa + gura izan].

3.1.4. *Gogo izan*

xvi. mendean, *gogo izan* aditz-lokuzioa behin baizik ez da lekukotzen, Leizarragaren testuan (1571) hain zuzen. xvii eta xviii. mendeetatik goiti baizik ez zaigu maiztasun handiagoarekin agertzen. Zalantzarik gabe, ekialdeko egitura da, lapurterarena —Etxeberri Ziburukoa 1621, Pouvreau 1665, Xurio 1720, Aranbillaga 1684, Haranburu 1635, Etxeberri Sarakoa 1718, Duvoisin 1859-65, Leon Leon 1924—, goi nafarrerarena (*Primer Sermon* 1729, Axular 1643), behe nafarrerarena (Tartas 1672) eta zubererarena (Belapeire 1693). Erran behar da horren agerraldi soil batzuk bildu ditugula gipuzkeraz ere, xviii. mendean (Ubillos 1785, Mendiburu 1740-67).

Gogo izan, xedearen eta gogoaren adierazteko erabiltzen da, gehienetan partizipio bat buru duen perpaus osagarri jokatu batekin (33) vs (34)-(35). Kasu horretan, *gogo izan* aditz-lokuzioaren subjektua eta partizioarena erreferentziakideak dira. xix. mendera arte subjektuak kasu ERG hartzen du, eta *edun erabiltzen da, partizipioa iragankorra ala iragangaitza izan (34)-(35):

- (33) Sar zaite GOGO BADEZU (Lardizabal 1855)
- (34) Beraz hunelatan, peril handian iarri nahi du, zahartzeraiño bekhatutan EGON GOGO DUENAK (Axular 1643)
- (35) Neure obligacioarequin cumpliceo, ASIGOGO DUT egun Jaietaco Euangelioen esplicacen (*Prim. Serm.* 1729: 8-9)

xix. mendetik goiti, berregituraketa kasuak agertzen hasten dira lapurteraz eta behe nafarreraz. Partizipio iragangaitzekin, Duvoisin (1859-1865) (36) eta Duhaldek (1809) (37) subjektua kasu ABSan marka dezakete eta *izan* laguntzaile gisa erabil. Haien garaikideak diren Joanategi (1887) eta Laphitzek (1867), berriz, patroizaharrari atxikitzen diote. xx. mendean, joera desberdinak ikusten ditugu testuetan. Barbier (1924, 1926, 1992, 1929a, 1929b) eta Zerbitzarik (1921-1922; 1928-1957, 1985; c. 1914-1940) ez dute behin ere berregituraketaren arrastorik erakusten, eta Larzabal eta Leon Leonen (1924) testuetan subjektu ABS eta *izan*, eta subjektu ERG eta *edun eten gabe aldizkatzen dira egituran partizipio iragangaitzak erabiltzen direlarik (41-42). Oxobi (1926), Hiriart-Urruti, Etxepareren (1910, 1931) testuetan, berriz, berregituraketa sistematikoa da (38-40). Azpimarratzekoa da datu hauek ez datozela bat *Erizkizundi Irukoitzean* (Azkue 1921, Etxaide 1984) agertzen direnekin. Iduriz, *juan gogo niz* Aldunen baizik ez zen bildua izan (vs *Joan gogo dut* berriz: Uzta-ritze, Ainhoa, Heleta, Lartzabal, Sara, Bera, Oroz-Betelu, Lison (Azkue 1921, Etxaide 1984, + Odon Apraiz-en inkesta argitaragabeak)).

- (36) Horren gainean Jesusek erran zioten hamabiei: Zuek ere GOAN GOGO OTHE ZARETE? (Duvoisin 1859-1865: Jo 69)
- (37) Orai ifernuan dauden arima gehienek gerokotzat xederik hoberenak zituzten; [...] kofesio on bat eginik Jainkoarekin BAKHETU GOGO ZIREN, arras debozio-neari eman gogo zitzaizkon (Duhalde 1809)

- (38) Eta zu, Jauna, noiz arte BIZI GOGO ZARE? (Hiriart-Urruti 1891-1914)
- (39) Baduke zer aipa, orotaz MINTZATU GOGO BALIN BADA (Hiriart-Urruti 1892-1912: 96)
- (40) Ba, ni ere LEHIATU GOGO NINTZAN osaba bezala, eta lehen bai lehen, peludo harapatzera! (Etxepare 1910)
- (41) Zer pretenitzen duk? Zertarat HELDU GOGO HAIZ? (Bordaxurik Katxori) (Larzabal 1952: 1. gert.)
- (42) Zertarat HELDU GOGO DUK ele tetele horiekien? (Bordaxurik Katxori) (Larzabal 1952: 2. gert.)

Bukatzeko, berriz ere, berregituraketa kasu hauek erakusten dute egitura [[*gogo izan*] + [perp. osagarri jokgg]] egitura biperpausduna, [partizipioa + *gogo izan*] egitura bakun edo perifrasi gisa berranalisatua izan dela.

3.2. *Ari izan* perifrasi aspektuala

Ari izan + V_{ten} egitura ekialde eta erdialdeko euskalki modernoan progresibozko egitura da. Testu zaharrenetatik, *ari izan*-ek bi osagai mota har ditzake: (i) izen bat inesiboan (43); (ii) aditz-izen bat inesiboan (44)-(46). XVI. mendean, egiturak ez du progresiboa adierazten, subjektuaren okupazioa edo jarduera baizik:¹⁰

- (43) Igande eta besta egunetan LANEAN HARITU NAIZ (Etxeberri [1636] 1665: 144)
- (44) Enequin biltzen ari eztena BARREYATZEN ARI DA (Leiz. Mat XII, 30)
- (45) Egun oroz çuen artean iarten nincén, IRACASTEN ARI NINCELA templean (Leiz. Mat. XXVI, 55)
- (46) Anhiz guição ARI BADA andrez GAYZQUI ERRAYTEN (Etxepare 1545: III, 3)

XVII. mendetik goiti, *ari izan* hasten da progresiboaren adierazten aditz-izen inesibodun batekin agertzen delarik. Egituraz biperpausduna da, eta *ari izan* aditz-lokuzioaren subjektua eta aditz-izenarena erreferentziakideak dira: [S_i *galtzen*] [S_i *ari direla*]. XIX. mendearen 2. erdia arte, aditz-izena iragankorra edo iragangaitza izan, egituraren subjektua kasu ABSan da eta *izan* laguntzailea erabiltzen da (47)-(49):

- (47) passatucen galcina labebaten aldetic, non ARIBAYCIRA guizon baçuec labeari SU EMATEN (Berlain 1621: 110v)
- (48) Jende guzia, egungo egunean, errenkura da: bizipideak oro GALTZEN ARI DIRELA; ez dela gehiago nehon deus irabazpiderik, bertzeak bertze, konkurrentzia mada-rikatu horrek xahutzen dituela oro (Hiriart-Urruti 1892-1912)

¹⁰ Datu hau biziki ontsa heldu da Aldaik (2003) proposatzen duen *ari*-ren etimologiarekin. Haren ustez, *hartu* aditzaren forma zaharra da (oroit Etxeparek [1545] *haritu* aldaera ekartzen duela). Orduan, *hartua izan* genduke oinarrian, eta hortik, *okupatua izan* balioa har zezakeen ('taken, busy, occupied', Aldai 2003: 112).

- (49) Gizonak, xutik, multzoka emanak, beren zigarrotoen ERRETZEN ARI ZIREN, sasoinaz errenkuratuak, arratsaldean berean eginen zuten lanaz mintzo (Barbier 1926)

xix. mendearen 2. erditik goiti, progresibozko egiturak berregituratze prozesu bat pairatzen du ekialdeko euskalki zenbaitetan. Izan ere, aditz-izen iragankorrekin, subjektuari kasu ergatiboa ezartzen zaio eta *izanen* ordez *edun laguntzailea erabiltzen da. Gainera, berregituraketa kasu hauetan, objektua ez da gehiago genitiboan markatzen, absolutiboan baizik. Bizkitartean, prozesu horrek bere mugak ditu. Objektua 3. pertsonakoa bada, nahi eta nahi ez agerian izan behar da berregituraketa gertatu ahal izateko. Bestela erranik, *ogia jaten ari dut, liburua irakurtzen ari dut* posible dira, ez, berriz, ***jaten ari dut, ** irakurtzen ari dut*.¹¹ 1. edo 2. pertsonako objektuekin ez da murriztapenik, objektua agerian izan edo isildua, berregituratzea posible baita: *Zorionaren bizitasunak ithotzen ari nau* (Laphitz 1867). 80 urte inguruko bi hiztunek testuetan aurkitu murriztapenak baietsi dizkidate.

- (50) Nahiz ez den errex, ARI DUTE BIZKITARTEAN HARRASIEN BARNEKO HIRIA, EMEKI-EMEKI GARBITZEN, argitzen, idekitzen norapeit, ahal arau (Hiriart-Urruti 1891-1914)
- (51) Bainan onak utziz, makhurak eta tzarrak HARTZEN ARI DITUGU ordean (Hiriart-Urruti 1891-1914)
- (52) Erran dugu kargu behar-gabekoak emendatzen ari direla, eta bizkitartean kargu bakhoxaren irabazia oroz batean goititzen ari; bi aldetarik IRESTEN ARI GAITUZTELA gero-ta gehiago (Hiriart-Urruti 1891-1914)
- (53) Aspaldian barneko min batek XAHUTZEN ARI ZUEN IÑAZIO (Laphitz 1867)
- (54) Ongarriak HEDATZEN ARI ZITUZTEN sorho guzietan, beltz beltza, dena khe, dena lanho, lasto mutzitu batzuz ihaurriak (Barbier 1926)
- (55) Zirimola batek han ARI DIOTE AURDIKITZEN gurutze landatu berria (Zaldubi 1877)
- (56) 249 garren erreximendua ARI ZUTEN APAILATZEN gudu-tokietarat igortzeko (Lafitte: 1934-67)
- (57) Alemanek bat egiten dute, joan zaharrak jin berrier bidearen ziltzeko han dagozilarik erne, sare handi batez bezala HARTZEN ARI BAITITUZTE zoko guziak eta, beren umeez bezala, beren gauzez estaltzen (Etxepare 1910)
- (58) KENTZEN ARI DAIZKOTE nere odolari Indar eta esperantzak (Lafitte 1948)
- (59) Auhē dei horrek minaren minez URTZEN ARI DAUT bihotza (Iratzeder 1941-46)

Berregituratzearen maiztasunari dagokionez, joera desberdinak ikusten dira autoreen artean. xix. mendearen 2. erdian, hiru talde bereiz ditzakegu egitura iragankorretan agertzen diren patroien arabera: (i) ABS eta *izan* nagusi dutenak (Webster

¹¹ Horren salbuespen bat baizik ez dugu atzeman aztertu testuetan: *Joko guzietan ez da deus hain ederrik nola pilota. Ziberuak eta Garazik GALTZEN ARI DUTE; hanbat gaxto hekiēntzat; bainan oraino Laphurdik pilotari ederrak baditu* (Arbelbide 1895).

1877), (ii) ERG eta *edun nagusi dutenak (Arbelbide 1895 Zaldubi 1977), (iii) bata bestea bezainbat erabiltzen dutenak (Laphitz 1867, Hiriart-Urruti). xx. mendearen 1. erdian, berriz, (i) ABS eta *izan* nagusi dutenak (Barbier 1924, 1926, 1929a, 1929b, Lafitte 1934-67, Lhande 1929, Zerbitzari 1921-22, 1928-57, c. 1914-40, Leon Leon 1924); (ii) bata bestea bezainbat erabiltzen dutenak (Etxepare 1910, 1931, Iratzeder 1920-41, 1941-45).

Huna, beraz, egitura iragangaitzak baizik ez zenbaturik, ateratzen zaizkigun proportzioak:

19. mendearen 2. erdia	Subjektua ABS + <i>izan</i>	Subjektua ERG + * <i>edun</i>
Webster (1877)	10	2
Laphitz (1867)	5	5
Arbelbide (1895)	1	7
Zaldubi (1977)	1	2
Hiriart-Urruti (1891-1914, 1892-1912)	6	6
20. mendearen 1. erdia	Subjektua ABS + <i>izan</i>	Subjektua ERG + * <i>edun</i>
Barbier (1924, 1926, 1929a, 1929b)	79	4
Lafitte (1934-67)	13	6
Leon Leon (1924)	2	-
Etxepare (1910, 1931)	6	5
Iratzeder (1920-41; 1941-45)	2	3
Lhande (1929)	4	1
Zerbitzari (1921-22, 1928-57, c. 1914-40, d.g.1, d.g.2)	17	8

Azpimarratu beharra da berregituraketaren adibideak biziki nekez aurki daitezkeela gipuzkeraz eta goi nafarreraz: bana adibide baizik ez dugu bildu xx. mendearen 1. erdian (Iraizozkoa 1935, Orixe 1934).

- (60) Oiu bat entzuten dut, Bartolome Aitarena: «AI! LOTZEN ARI NAUTE!» Geroxeago orixe berorixe esaten du Isidro Anaiak (Iraizozkoa 1935)
- (61) Aitzin-gibel, ezker-eskuin, / gain ta barne / NEURTZEN ARI NAUZUN Begi, / zure dirdaiz, argi berriz / soil dakusat / uts, ez, ogen, naizela ni. Zeru, lur, egurats, gizon, / nigana tut / epaile-sur, oro begi. / Ez luze, ez zabal, ez sakon, / baino or zaitut / guzi oien irozgarri (Orixe 1934)

Gaur egun, iduri luke Hegoaldean ere berregituraren adibideak ugaltzen ari dira. Ondoko adibideak testu ofizialetatik atereak dira. Lehena, Eusko Jaurlaritzaren web-gunean bildua da (62),¹² bestea, 2001/05/19ko EGA azterketako ulermenezko parteko erantzun posibletarik bat da (63):¹³

- (62) Plásticos Bilorea, CAF eta Kutxa enpresek, besteak beste, etorkizuneko zuzendaria PRESTATZEN ARI DITUZTE. Etorkizun hau berrikuntzaren gaitan berehalakoa

¹² http://www.enpresadigitala.net/euskera/noticias/noticia_concreta.jsp?id=2599

¹³ <http://www.interneteuskadi.org/euskara/ega/20010519.xml>

da, IKTi esker. Hauek dira apustuaren gai nagusiak: IKTen bertatzekoa enpresaren estrategian eta merkatuari aurreratzea

(63) Oporrak iritsi bitartean, udako PLANAK EGITEN ARI DITU

Zalantzarik gabe, berregituraketa kasu hauek guztiak erakusten dute egitura bi-perpausduna egitura bakun gisa, perifrasi gisa berranalizatu dela. Inesiboan zen osagaia aditz nagusi gisa berranalizatu da, kopula horren laguntzaile gisa, eta *ari* marka aspektual gisa: [aditz izena INES + marka aspektuala + laguntzailea] (Ortiz de Urbina & Hualde 1987, Laka 2004).

3.3. Alineazio aldizkatzeak laburbilduz

Ikusi dugun bezala (§3.1), ondoko lau perifrasi modalek alineazio aldizkatzeak erakusten dituzte: (i) [partizipio + *behar izan*], (ii) [partizipio + *nahi izan*], (iii) [partizipio + *gogo izan*], (iv) [partizipio + *gura izan*]. Haien jatorrizko egitura hau da: aditz-lokuzio bat + partizipioa buru duen mendeko perpaus osagarri jokatugabe bat, bestela erranik, egitura biperpausduna, aditz-lokuzioa aditz nagusizat duena. Azken hau, [izen + *edun] gisa eratua da, eta haren subjektuak kasu ERGa hartzen du.

Euskararen historiaren zenbait unetan, egitura biperpausdun hauek bakun gisa, perifrasi gisa, berranalizatuak izan dira. Egitura berranalizatuan, hastapen batean osagarri funtzioa betetzen zuen partizipioa egituraren aditz nagusi bilakatu da, eta aditz-lokuzioko aditza (*edun) haren laguntzaile (64)-(65). Lokuzioko elementu nominalaren betekizun berria, aldiz, (*behar, nahi, gogo, gura*), ñabardura modal baten ekartzea dateke:

(64) [[S_i Egin] [S_i behar dut]] > [egin behar dut]
osag. aditz nagusia perifrasi

(65) [[S_i Joan] [S_i behar dut]] > [joan behar dut]
osag. aditz nagusia perifrasi

Egitura hauek berranalizatu diren ber, euskararen ez-ohikoa den alineazioa agertu da: alineazio akusatiboa. Izan ere, egitura hauek perifrasi gisa analizatzen diren momentutik, egitura iragankor (66) eta iragangaitzetako subjektuak (67) gisa berean markatuak dira (ergatiboan), hizkuntza akusatiboetan gertatzen den bezalaxe:

(66) [Nik] [egin behar dut]

(67) [Nik] [joan behar dut]

Orduan, egitura hauek hizkuntzan arruntena den alineazioari egokitu zaizkio euskararen hizkera batzuetan. Partizipio iragangaitzekin, subjektu ABS eta *izan* laguntzailea hedatu dira, egitura iragangaitzak aldatu gabe gelditu direlarik:

(68) [Nik] [egin behar dut]

(69) [Ni] [joan behar naiz]

Ikusi dugun bezala, egituraren egokitzapenak (*actualization*) maila desberdinak ditu hizkera batetik bestera. Lehenik, erran behar dugu behe nafarrera eta zuberearak egitura hauen alineazio nagusiari egokitzeko joera handia dutela (*behar izan, nahi*

izan, gogo izan), lapurterak berregituratzearen biziki adibide guti eskaintzen duelarik hiru egitura hauetan, bai testu zaharretan, baita *Erizkizundi Irukoitzean* ere (Azkue 1921, Etxaide 1984). Gisa berean, goi nafarreraz, gipuzkeraz eta bizkaieraz hiru perifrasi hauen berregituratzearen adibideak urriak eta berantiarrak dira. Salbuespen gisa agertzen zaigu [partizipio + *gura izan*] perifrasiak, XIX eta XX. mendeetako testuetan haren berregituratzearen adibide franko aurkitu baititugu Bizkaiko zoko desberdinetan. Harrigarri iduri badu ere, *Erizkizundi Irukoitzean* (Azkue 1921, Etxaide 1984) berregituratzearen adibide bakar bat ere ez zuten bildu.

Ari izan + V_{ten} progresibozko perifrasiari dagokionez, haren egokitzapenaren edo berrantolaketaren adibideak behe nafarrerazko eta lapurterazko testuetan bildu ditugu. Dirudenez, zubereraz ez da horrelakorik gertatzen (Coyos 1999).

Bukatzeko, azpimarratu nahi genuke berregituraketa edo egokitzapen kasuak ugarriak izanagatik, ez direla sistematikoak. Gaur egun, [*gogo izan* + partizipio], [*gura izan* + partizipio], [*behar izan* + partizipio] perifrasiak —eta azken hau XVI. mendeaz gerortik—, alineazio akusatiboa zein ergatiboarekin agertzen zaizkigu, bestela erranik, bi erabilerak bizirik dira hizkeretan (*joan behar / gogo / gura dut; joan behar / gogo / gura naiz*). Izatekotan, [*nahi izan* + partizipio] perifrasiak da berregituraketa sistematikoki ekartzan duen bakarra, Leizarraga eta Oihenart autore zaharren testuetan, XX. mendean, ondoko herrietan: Uztaritze, Beskoitze, Urketa, Hazparne eta Maule (Azkue 1921, Etxaide 1984) (ikus §3.1.2). Sistematikotasun faltaren arrazoietarik bat denbora izan daiteke, batzuetan hizkuntz aldaketek beste batzuetan baino denbora gehiago behar dutelako orokortzeko. Gure ustez, bigarren arrazoi posibletarik bat aurreiritzi eta jarrera garbizaletan datza. Ikusi dugu Azkuek berak ere aipatu aldaketa hauek euskaldun berrien akastzat jo zituela, alta gure autore hoberenek hauen adibide franko eskaintzen dituztelarik: “Es de euskaldun barris o barrioides decir o escribir *etorri bear naiz, ibili gura nintzan, yausi (erori) nai da gizon ori*” (Azkue 1924: 208).

3.4. Azalbidea

Idatzi honetan zehar aipatu bezala, egitura hauetan gertatzen diren aditz-laguntzaile eta subjektuaren markaketa aldaketak, berranalisiaren ondorioz agertu alineazio ez-ohikoen saihestea eta hizkuntzaren alineazio nagusiaren berrezartzea dute helburu. Bestela erranik, hizkuntzaren alineazio ergatiboaren presioak eragin aldaketak dirateke. Erran behar da gisa horretako aldaketak biziki arruntak direla hizkuntza ergatiboetan. Hemen aurrera (Dagestan familia, Kaukasoko Ipar Ekialdea) hizkuntzaren adibide bat baizik ez dugu aipatuko. Hizkuntza horrek badu progresibozko egitura biperpausdun bat, partizipio + kopula gisa eratua. Partizipioa eta kopularen subjektuak erreferentziakideak dira, eta egiturako aditz nagusia kopula izanik, subjektuak kasu ABSa hartzen du, perpaus osagarriko partizipioa iragankorra ala iragangaitza izan. Bizkitartean, azken hamarkadetan, egitura biperpausduna perifrasisat berranalizatu da, partizipioa aditz nagusi gisa eta kopula haren laguntzaile gisa (Harris & Campbell 1995: 187-189, Creissels 2008: 27). Horrek ekarri du aditz iragankorrekin kasu ergatiboa egituraren subjektura hedatzea (72), edo bestela erranik, alineazio akusatiboa kendu eta alineazio ergatiboa berrezartzea.

(71) egitura biperpausduntzat jo liteke, alde batetik, kopulak *emen* subjektu ABSarekin komunztadura betetzen baitu, eta bestetik, partizipioak sintagma bateko

buruak markatzen dituen *-w* atzizkia baitarama. (72) perpaus bakuntzat jo liteke, kasu eta komunztadura markak egokituak izan baitira:

- (70) *Emen w-ač'ule-w w-ugo*
 Aita.ABS SGM-etorri-SGM SGM-COP
 'Aita etortzen ari da'
- (71) *Emen [χur b-ex'ule-w] w-ugo*
 Aita.ABS arloa.ABS SGN-irauli-SGM SGM-COP
 'Aita arloa iraultzen ari da'
- (72) *Insu-ca χur b-ex'ule-b b-ugo*
 Aita-ERG arloa.ABS SGN-irauli-SGM SGM-COP
 'Aita arloa iraultzen ari da'

Analogia ere izan daiteke euskaraz gertatu berrantolaketan bigarren arrazoia. Egitura perifrastiko guztiek tinko atxikitzen dute iragankor eta iragangaitzen arteko bereizketa formala. Perifrasi burutu eta burutugabeak ([partizipio + *izan* / *edun], [aditz-izena INES + *izan* / *edun]) maizenak izanik, eragina izan zezaketen aipatu egituren egokitzapenean.

Laguntzaile hautaketaren bidez iragankor eta iragangaitzen arteko bereizketa markatzeko beharra hizkuntza akusatiboetan ere aurkitzen dugu. Adibidez, italiara eta okzitaniaraz, laguntzaile egokitzapena gertatu da perifrasi batzuetan, nahiz eta jatorrizko egiturak ez zuen ez-ohiko alineaziorik ekartzen (S=A) (Jensen 1986: 228, Ronjat 1930-41):

- (73) SONO VOLUTO VENIRE vs ho voluto cominciare (Meyer-Lübke III, § 296; Tobler II, 44-45; Diez 973, n.1; Regula 188 apud Jensen 1986: 228)
- (74) E POTUTO ANDARE vs ha potuto farlo (Meyer-Lübke III, § 296; Tobler II, 44-45; Diez 973, n.1; Regula 188 apud Jensen 1986: 228)
- (75) Noun s'es troubat degun i SIO VOUGUT VENIRE (Ronjat 1930-41§ 816)

Hori ikusirik onartu behar dugu mekanismo desberdinek eragin zitzaketela gertatu egokitzapenak: alineazio nagusiaren eragina bat izan liteke, eta iragankorren eta iragangaitz arruntekiko analogia, beste bat.

4. Konklusioa

Lantto honetan ikusi dugun bezala, Denbora-Aspektu-Modu perifrasiaren sorrerak eta berranalizatzeak alineazio akusatiboak ekarri ditu euskararen barnean. Euskalki batzuk saiatu dira ez-ohiko alineazio horien eredu ergatiboari egokitzera. Bizkitartean, erran bezala, berregituratzeak ez dira sistematikoak, kasu gehienetan, alineazio akusatiboak alineazio ergatiboarekin batera agertzen baitzaigu.

Iduri luke behe-nafarrera eta zuberera, gipuzkera, goi-nafarrera, lapurtera eta bizkaiera baino gehiago tematzen direla ez-ohiko alineazio horien konpontzera. Berregituratze gehienek subjektuaren kasuaren eta laguntzailearen aldaketa ekartzen dute. Kasu bakar bat baizik ez dugu bildu non subjektuaren kasua baizik ez den aldatu (salbuespena dudarik gabe) (cf. §3.1.1).

Bukatzeko, euskara historikoan gisa horretako aldaketen izateak bultzatzen gaitu pentsaratzera aitzinagoko garaietan ere mota bereko egokitzapenik gerta zitekeela. Perifrasi batzuk oposaketa argia dute iragankor eta iragangaitzen artean, baina haien gramatikalizazio iturriaren arabera, laguntzaile iragankorra eta subjektu ERGa ezinezkoak dituzte. Horiatarik bat da gure perifrasi burutugabe arruntena, inperfektibozko perifrasi gisa deitu ohi dena. Gramatikalizazioaren lehen urratsetan, beste edozein egitura inesiboren parekoa zatekeen: Subjektu ABS + (aditz)-izena INES + kopula (*izan*). Bestela erranik, *izan* kopula eta subjektua ABSan erabiltzen ziren, aditz-izen iragankor eta iragangaitzekin (*ibiltzen naiz*, eta *egiten naiz, gaur egun bizkaieraz *ibiltzen dago* eta *egiten dago* ditugun bezala). Garai ez-historiko batean, berregitura zitekeen, aditz nagusi iragankorrekin kasu ERG eta *edun orokortuz (Mounole 2008).

Aipamen bibliografikoak

a) Hizkuntzalaritza orokorra

- Aldai, G., 2003, *Grammaticalization of present and past in Basque*, Doktoretzako tesia, University of Southern California.
- Azkue, R. M., de, 1923-1925, *Morfología Vasca, Euskera* IV-VI.
- , 1921, *Erizkizundi irukoitza (Triple cuestionario)*, Bilbo, Euzko-argitaldaria.
- Campbell, L. & Harris, A., 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge U. P.
- Comrie, B. [1978], 1981, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*, Cambridge.
- , 1978, «Ergativity», in W. P. Lehmann, *Syntactic Typology*, Austin, University of Texas Press, 329-394.
- Coyos, J. B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles: Une approche de l'ergativité*, Paris, L'Harmattan.
- Creissels, D., 2006, *Syntaxe générale: une introduction typologique*, Paris, Lavoisier.
- , 2008, «Direct and indirect explanations of typological regularities: The case of alignment variations», *Folia Linguistica* 42/1.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque: dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français & français-basque*, Baiona, Larmaignère alargunaren inprimategia.
- Haig, G., 2008, *Alignment changes in Iranian Language: A constructional grammar approach*, Berlin, W. de Gruyter.
- Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J., 1987, «Restructuring with *ari*», *ASJU* 21, 425-452.
- Jensen, F., 1986, *The syntax of Medieval Occitan*, Niemeyer, Tübingen.
- Lafitte, P. [1944], 1987, *Grammaire basque (Navarro-labourdin littéraire)*, Donostia, Elkar.
- Laka, I., 2004, «Ari progresiboaz: euskararen kasu markak», *Euskal gramatika XXI. mendearren atarian: arazo zaharrak, azterbide berriak*, P. Albizu, B. Fernández (arg.), Vitoria-Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 113-132.
- Mounole, C., 2008, «Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: inperfektibozko perifrasiaren sorreraz», X. Artiagoitia & J. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez, ASJU-ren Gehigarriak* LI, 585-604.
- Ormaetxea, N., «Orixe», 1924, «*Ari naiz y ari dut*», *RIEV* XV-4, 599-600.

- Ronjat, J. [1930-1941], 1980, *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*, Slatkine, Marseille.
- Timberlake, A., 1977, «Reanalysis and Actualization in Syntactic Change», Ch. Li (arg.), *Mechanisms of Syntactic Change*, Texas Press.
- Zavala, J. M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcatno*, Donostia, Ignacio Ramon Baroja.

b) *Erabilitako corpusa*

- Aizkibel, B., 1917, *Ipuin aberkoyak*, Abando, Grijelmo alargun-semeak.
- , 1918, *Urretxindorra*, Abando, Grijelmo alargun-semeak.
- Añibarro, P. A., 1802, *Esku liburua*, Tolosa, F. La Lama.
- , 1803, *Lora sorta espirituala*, Tolosa, F. La Lama.
- , c. 1804-1821, *Jesu Kristoren lau ebanjelioak batera alkarturik*.
- , c. 1820, *Geroko gero*, B. Urgellen edizioa (2001), Euskaltzaindia.
- Aranbillaga, 1684, *Jesu Kristoren imitazionea*, Baiona, A. Fauvet.
- Arbelbide, J. P., 1895, *Igandea edo Jaunaren eguna*, Lille, Desclée.
- Astarloa, P., 1816, *Urteko domeka guztijetarako berbaldi ikasbidekuak I*, Bilbo, P. Apraiz.
- , 1816, *Urteko domeka guztijetarako berbaldi ikasbidekuak II*, Bilbo, P. Apraiz.
- Axular, P., de, 1643, *Gvero bi partetan partitua eta berecia*, Bordeaux.
- Belapeire, A., 1696, *Catechima laburra*. Paue, J. Dupoux.
- Beriain, J., 1621, *Tratado de como se ha de Oyr Missa*, Pamplona.
- Barbier, J., 1924, *Supazter xokoan*, Eduardo Valenciaren edizioa (1987), Euskal Editoreen Elkarte.
- , 1926, *Piarres I*, R. Sánchezen edizioa (1992), Euskal Editoreen Elkarte.
- , 1929, *Ixtorio-mixterio*, Imprimerie du Courier.
- , 1929, *Piarres II*, Ane Loidiren edizioa (1996), Euskal Editoreen Elkarte.
- Duhalde, M., 1809, *Meditazioneak gai premiatsuenen gainean*, Baiona, Frères Cluzeau.
- Duvoisin, J. P., 1859-65a, *Biblia Saindua (I). Testament Zaharra: 1. zathia*, Londres, L. L. Bonaparteren inprimategia.
- , 1859-65b, *Biblia Saindua (II). Testament Zaharra: 2. zathia*, Londres, L. L. Bonaparteren inprimategia.
- , 1859-65b, *Biblia Saindua (III)*, Londres, L. L. Bonaparteren inprimategia.
- Etxeberri Zib. [1636], 1665, *Elizara erabiltzeko liburua*, Bordele, M. Milanges.
- , 1626, *Manual Debozinezkoa*, Bordele, M. Milanges.
- Etxeberri Sarakoa [c.1718], 1907, *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri (1712)*, Julio Urkijoren edizioa, Geuthner.
- Elizalde, F., 1735, *Apezendaco dotrina kristiana uskaraz*, Pamplona.
- Etxaide, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza (1925)*, *Iker* 3. Euskaltzaindia.
- Etxepare, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bordeaux.
- Etxepare, J., 1910, *Buruxkak*, Tours, Mame.
- , 1931, *Beribilez*, Baiona, Lasserre.
- Gazteluzar, B., 1686, *Eguia Catholicac Salvamendv Eternalaren eguiteco necessario direnac*, Paue, J. Desparatz.
- Gerriko, J. I., 1858, *Kristau doktriña guztiaren esplikazioaren saiakera*, Tolosa, Mendizabalen alarguna.

- Haranburu, J., 1635, *Devocino escuarra, miraila eta oraciotegua*, Bordele, P. de la Covre.
- Hiriart-Urruti, M., 1891-1914, *Gontzetarik jalgiaraziak*, I. Caminoren edizioa, 1995, Euskal Editoreen Elkarte.
- [1892-1912], 1971, *Mintzaira, aurpegia, gizon*, Jakin.
- [1892-1912], 1972, *Zezenak errepublikan*, Jakin.
- Iraizozkoa, P., 1935, *Lapurren menpean, Zeruko Argia* (1935-07, 199. zbk.), (1936-07 211 zbk.).
- Iratzeder, X. [1920-41], 1983, «Pindar eta Lano», in *Biziaren olerkia*, Iratzeder (arg.), Gero.
- [1941-46], 1959, *Zeru menditik*, Ezkila.
- Iturzaeta, A., 1894, *Ikasbide kristinaukorraren azalduera laburrak*, Durango, E. Lopez.
- Joanategi, B., 1887, *San Benoaten bizitzea*, I. Mujikaren edizioa, 1996, Euskal Editoreen Elkarte.
- Lakarra, J., 1983, «Acto para la Nochebuena, Texto y traducción», in *ZZEE, Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz, 75-126.
- , 1984, «Bertso Bizkaitarrak (1688)», *ASJU XVIII-2*, 89-184.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa* (Euskararen Lekukoak 19), Bilbo, Euskaltzaindia.
- Laphitz, F., 1867, *Bi Saindu Heskualdunen bizia: San Inazio Loiolakoarena eta San Franzisko Zabiarekoarena*, Baiona, Lamaignère Alharguna.
- Lardizabal, F. I., 1855, *Testamentu Berriko Kondaira*, B. Urgellen edizioa, 1998, Euskal Editoreen Elkarte.
- Larzabal, P., 1951, *Etxahun*, Eskuizkribua.
- , 1952, *Bordaxuri*, P. Xarritonen edizioa, Elkar 1981.
- Lauaxeta, 1931-35, *Azalpenak*, J. Kortazarren edizioa, 1982, Labayru.
- Lazarraga, J., c. 1564, Eskuizkribua, I. Landaren edizioa, <http://klasikoak.armiarma.com/>.
- Leizarraga, J., 1571, *Jesus Krist Gure Jaunaren Testamentu Berria*, La Rochelle.
- Lekuona, M., 1973, «Textos vascos del siglo XVIII, en tierra de Estella», *FLV* 15.
- Leon, L., 1924, *Jesu-Kristoren imitazioa*, Baiona, J. P. Diharce.
- Lhande, P., 1921, *Yolanda*, Donostia, Argiaren Idaztiak.
- Mendiburu, S., 1740-67, *Festegunetarako irakurraldiak*, P. Altunaren edizioa (1982), Euskaltzaindia.
- Mikoleta, R., 1653, *Modo bien [sic] aprender la lengua vyzcayna*, A. Zelaietaren edizioa (1988), *Oihenart* 7, 135-214.
- Oihenart, A., 1657, *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart. Plus les poesies Basques du mesme Auteur*, Paris.
- Ondarra, F., 1981, «Primer sermón en vascuence navarro (1729)», *FLV* 38, 147-173.
- Ormaetxea, N., «Orixe», 1934, *Barne Muinetan*, Itxaropena.
- Otxoa Arin, J., de 1713, *Doctrina Christianaren explicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itcegutendan moduan*, Donostia.
- Pouvreau, S., 1665, *Gudu espirituala*, Paris: C. Audinet.
- Satrustegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak*, Iruñea, Euskaltzaindia.
- Tartas, I., 1672, *Arima penitentaren okupatione debotak*, Orthez, I. Rovyer.
- Ubillos, J. A., 1785, *Christau doctriñ berri-ecarlea christauari dagozcan Eguia-sinis-beharra-berria dacarrena*, Tolosa, F. de la Lama.
- Webster, W., 1877, *Euskal Ipuinak*, X. Alberbideren edizioa, Euskal Editoreen Elkarte, 1993.

- Xurio, M., 1720, *Jesu-Kristoren imitazioea*, Hordago, 1978 (faksimilea).
- Zaldubi, 1877, *Eskualdun peleginaren bidaltzailea*.
- Zavala, J. A., 1818-33, *Sermoiak* I, L. Villasanteren edizioa, 1996, Euskaltzaindia.
- , 1818-33, *Sermoiak* II, Luis Villasanteren edizioa, 2000, Euskaltzaindia.
- Zerbitzari (Jean Elizalde), 1921-22, *Artho-xuritzetan*.
- , 1928-1957, *Azkaine gure sorterrria*, P. Xarritonen edizioa, 1985, Elkar.
- , c. 1914-1940, *57a gerlan*, P. Urkizuren edizioa, 1995, Alberdania.
- , d.g.1, *Ixtorio eta ipuinak*, eskuizkribua.
- , d.g.2, *Metsikorat*, eskuizkribua.